

6 LOENG (9. oktoober)

Riik. Rahvus. Riigi tüübid.

Riigi põhitunnused. Riigi areng. Riigi eesmärgid. Healuriik. Rahvusriik. Tsiviilühiskond. Unitaarriigid, föderaalriigid, konföderatsioonid.

Riigi klassikaline definitsioon – riik on institutsioon, kellel on legitiimne jõu kasutamise monopol antud territooriumil oleva elanikkonna suhtes (Max Weber). Legitiimsus on rahva usk, et antud institutsioonidele puudub alternatiiv ehk teisisõnu nad on kõige ratsionaalsemad. Samuti on legitiimsus poliitiline kord, mida tunnustatakse seaduslikult. Termin tuleneb vanast Roomast. Selle vastandiks on meelevaldne valitsemine. Max Weberiga algab sisuliselt riigi käsitlus poliitiliselt, sotsiaalselt. Enne seda oli käsitlus riigist filosoofiline.

Riigi põhitunnused

Üldiselt, nagu paljude teistegi nähtustega politoloogias, on riigi definitsioone palju. Enamasti ollakse üksmeelseid vaid selles, et riigil peab olema **3 põhitunnust** (tuginedes suuresti Austria õigusteadlase Jellineki teooriale):

- 1) **maa-ala ehk territoorium**
- 2) **rahvas ehk elanikkond**
- 3) **iseseisev (suverääne) riigivõim**

1) Maa-ala on ruum, mis koosneb: **maismaa**, **maapõu** selle all, **õhuruum** selle kohal, **territoriaalvesi** (nt 18-19 saj 3-4 meremiili; praegu 12 meremiili (1852 m = 22 km), millele võib lisanduda majandustsoon;), tinglikult ka riigilipu all sõitvad laevad. Territoorium on oluline seetõttu, et reeglina ainult sellel maa-alal kehtib riigivõim (võib olla ka erandeid nt sõjalised tugipunktid).

2) Rahvusvaheliselt tunnustatud riigi teine element on rahvas. Rahvas on sisuliselt kogu riigi alus. Rahva rollist võib saada aru kaheti: rahvas kui **riigivõimu kandja**; rahvas kui **riigivõimu teostaja**. Nüüd tuleb vaadelda, kes peaksid kuuluma ja kes kuuluvad rahva hulka riigivõimu kandja tähenduses. Lihtsaim viis rahva piiritlemiseks on defineerida seda **kodakondsust** omavate isikutega – kõik ülejäänud isikud ei kuulu selle järgi rahva hulka. See on kõige levinum ning juriidiliselt korrektne. Lisaks neile võib olla **välismaalasi** ehk välisriigi kodanikke, **kodakondsuseta isikuid** ning **topeltkodakondsusega isikuid**. Seoses asjaoluga, et kodakondsus loob sügavama ning kindlama sideme inimese ja riigi vahel ning et kodakondsusega kaasnevad mitmed kohustused, mis mittekodanikel puuduvad, on rahva mõiste piiramine kodakondsust omavate isikutega siiski rahvusvaheliselt üldtunnustatud.

Kodakondsus

Kodakondsus on õiguslik staatus, mis seob inimese kodakondsuse andnud riigiga. Kodakondsuse saamiseks on kaks põhilist viisi: seaduse (sünnijärgne) või haldusakti alusel (nt naturalisatsiooni korras). Sünniga kodakondsuse omandamisel eraldatakse kahte põhimõttelist võimalust:

Ius soli (päikeseõigus) ehk **territoriaalpõhimõte** tähendab, et see, kes on sündinud vastava riigi territooriumil, omandab selle riigi kodakondsuse. See tähendab eelkõige, et kodakondsed ning etniline kuuluvus (rahvus) võivad tunduvalt erineda (nt USA).

Ius sanguinis (vereõigus) põhimõtte tähendab, et laps omandab sündides oma vanemate kodakondsuse. Selle põhimõtte rakendajad ei soovi kodakondsuse kasvu sisserändajate arvelt, samas soovivad kodakondsuse kasvu välismaal sündinud laste arvelt. Eesmärgiks on tagada etniline järjepidevus (nt Eesti). Ius soli põhimõtte võeti kasutusele eelkõige neis riikides, kes olid suhteliselt inimtühjad või eraldatud (USA, Inglismaa) – nüüdseks hakkab puhas ius soli põhimõtte kaduma.

Topeltkodakondsus ning kodakondsuseta isikud

Seoses asjaoluga, et erinevad riigid rakendavad erinevaid printsiipe, on põhimõtteliselt võimalik mitme kodakondsuse omandamine. Samas on võimalik, et inimesel ei ole ühegi riigi kodakondsust. Topeltkodakondsus tekib nt juhul, kui Eesti kodanike laps sünnib USA-s, sellisel juhul on tal kodakondsus ius sanguinis põhimõtet rakendava Eesti seaduste kui ka ius soli põhimõttest lähtuva USA seaduste kohaselt. Mitmed riigid lubavad teist kodakondsust omandada naturalisatsiooni korras pikemaajaliselt selles riigis elanud isikutel. Kodakondsuseta isikud on nt paljud Eestis elavad endised NSVL kodanikud, kuna NSVL kui riik enam ei eksisteeri, endised kodanikud aga peavad vastama NSVL asemel tekkinud riikide nõuetele kodakondsuse saamisel.

Mõlemad juhud, nii topeltkodakondsus kui ka kodakondsuse puudumine, on rahvusvahelise praktika seisukohalt ebasoovitavad. Kodakondsuse puudumine toob alati kaasa isiku vähendatud kaitse, kuna tal puudub tihed ühegi riigiga. Topeltkodakondsus võib aga kaasa tuua lojaalsus- ning kohustuste konflikte (nt sõjaväekohustuse). Seetõttu sunnivad peaaegu kõik riigid inimesi valima ühe kodakondsuse.

3) Kolmas riigi tunnustatud element on suveräänsus. Suveräänsuse all mõistetakse riigi õigust otsustada oma territooriumi piires küsimusi nii, nagu riik ise seda vajalikuks peab. Rahvusvaheliste suhete raamistikus on oluline defineerida riiki läbi eelpool mainitud kolme tunnuse, kuid riigi tähendus siseriigis on palju spetsiifilisem – siin saab suveräänne riigivõim ise määratleda, milliseid institutsioone saab vaadelda riigi ja milliseid mitte (nt kas kohalikud omavalitsused on riik siseriiklikult, kuna neid on võimalik eristada, kuid rahvusvaheliselt on igal juhul tegemist riigiga). Riik omab õigusi ja kohustusi tervikuna, mitte tema üksikud asutused või organid. Samuti ei saa olla „vaidlusi“ erinevate kehaosade vahel, „üks tasku ei saa teisele võlgu olla“. Riigivõim viitab riigi õigusele kehtestada kodanikele ühepoolset reegleid ja panna peale kohustusi. Sealjuures on riigil õigusi neid kohustusi tagada sunnijõu kasutamise abil, riik saab kasutada otsest jõudu korralduste täitmise tagamiseks (nt politsei erivahendeid korraldusi eiranu suhtes, sammuti on õigus lammutada ebaseaduslikult püstitatud ehitised jne).

Samas saame riigist rääkida ikkagi siis kui on kindlalt välja kujunenud valitseja(d), inimestevahelistes suhetes valitsevad reeglid ning on olemas teatav organisatsiooniline korraldus teenimaks kollektiivseid vajadusi. Kui rääkisime riigi definitsioonist, et tegemist on territoriaalselt piiratud suveräänse üksusega ning seega on kõik riigid õiguslikus tähenduses võrdsed, kuid tegelikkuses selline võrdsus ei toimi. Tegelikult sõltuvad riigi suveräänsed õigused riigi võimsusest ja võimust oma huvide läbi suruda. (Näit: Selle järgi on Eesti sama tähtis kui Venemaa, tegelikult aga ei anna Venemaa kunagi vaidlusküsimuses Eestile järele).

Suveräänsusega on seotud ka territoriaalne puutumatus – riigil on õigus vastu seista või tagasi lükata iga agressioon, invasioon või interventsioon oma territoriaalsetes piirides. Riigi territoriaalne puutumatus sõltub aga

tema võimalustest ja poliitilisest mõjuvõimust ja on seetõttu kohati üsna hägune mõiste (nt piirivaidlused, USA „abiaktsioonid“ kolmandas maailmas).

Suveräänsus on rahvusvaheliste lepingute ja rahvusvaheliste inimõigustega teatud määral piiratud. Rahvusvahelise õiguse kohaselt on isegi lubatav sõjalise jõu kasutamine välisriikide poolt riigisisestesse küsimustesse sekkumisel kui on tegemist jämeda ja süstemaatilise inimõiguste rikkumisega. (nt lääts vs ida traditsioonid, tavad, kombed, eriti naisi puudutavad küsimused).

Rahvas, rahvus, rahvuslus

Rahvas ja rahvus ning nende tuletised rahvuslus (natsionalism), rahvuslikkus on raskesti defineeritavad mõisted, mida kasutatakse nii teaduskirjanduses kui ka argitasandil paljudes eri tähendustes ja tähendusüanssides, neid võidakse samastada või tunduvalt eristada.

Rahvast (juriidilises tähenduses kodanikud) tuleb rangelt lahus hoida rahvusest kui teatud etnilisest grupist. Rahvus võib olla riigi erilise kaitse all, nii nagu põhiseaduse preambula tõstab eriliselt esile eesti rahvuse.

„Rahvuslus on eelkõige poliitiline printsiip, mille kohaselt poliitiline ja rahvuslik ühik peavad kokku langema.“ (Ernst Gellner) Ehk teisisõnu tunne, kellena inimene ennast identifitseerib. Rahvuslus võib baseeruda ühisel sünnipäral, kultuuril, geograafilisel ruumil, religioonil, keelel ja majanduslikul korral

Sisult ühemõttelisem on mõiste etnos, mille all mõeldakse kultuuri ja keele poolest kokku kuuluvat inimrühma. Kohati kasutatakse siiski etnost ja rahvast sünonüümidena. Mõiste rahvas ja rahvus käsitlus ning nende samastamine/eristamine sõltub eri maade kultuuritraditsioonist, autorite subjektiivsetest arusaamadest ja ajastust. Euroopas tugineb rahvas (people, volk) ning rahvus (nation) kasutamine suuresti Rooma traditsioonidel. Seal tähendas rahvas (populus) eelkõige Rooma kodanikkonda või senati valijaskonda, aga ka lihtsalt inimhulka ja hilisemal ajal lihtrahvast. Rahvus (natio – sündimine, päritolu, hõim) oli seevastu sisult lähedane pisut kitsamale mõistele gen's (sugu, rahvas). Mõlemat kasutati algul võõraste ja kaugemate hõimude kohta, hiljem levis sõna natio ühise sünnipära tähenduses. 18. sajandi lõpu poole mõistete rahvas ja rahvus piirid hajunesid ja neid kasutati sünonüümidena.

Põhiseadus

Põhiseadus on riigi põhiline riigiõiguse allikas. Tegemist on reeglite kogumiga, mis puudutab riigi ülesehitust ja riigi põhiprintsiipe, juhtimist (põhiseaduslikud organid, nende pädevus ja suhted) ning riigi ja inimese vahelisi suhteid (põhiõigused, vabadused, kohustused). Kuigi enamustes riikides on konstitutsioon (põhimõtteliselt põhiseaduse sünonüüm, kuid natuke laiem) tänapäeval kindla dokumendina, on ka riike, kus põhiseadus puudub (nt Suurbritannia). Põhiseadus on kõige kõrgem õiguskorra akt ja ülejäänud seadusandlus peab põhiseadusega kooskõlas olema. Põhiseaduse näol ei ole siiski tegemist ainult õigusliku dokumendina. Tegemist on suure osas poliitilise dokumendina, milles on paika pandud põhilised riigi poliitilised põhimõtted.

Riigi tegevuse ulatus

Üks viis riigi iseloomustamiseks on defineerida riigi tegevuse ulatus. Peamine küsimus on see, kui suur peaks olema riigi osa ühiskonnas? Enamus teadlasi nõub, et see peaks mahtuma mõiste “res publica” (*things for the people*, asjad inimeste jaoks) alla. Seda viimast on aga üsna raske defineerida, kuna ei ole teada mis “asju” ja mis ulatuses peaks riik pakkuma.

Levinud on **3 peamist vaadet riigi osale ühiskonnas:**

Konservatiivne riigikäsitus

Inimene on piisavalt ratsionaalne selleks, et tulla toime. Riik on eelkõige “öövahi” ülesannetes. Res publica ulatus peaks olema minimaalne. Riigil osaks peab jääma vaid sõjaline ja poliitiline võim **kaitsmaks ühiskonda**, seda nii välise kui sisemise ohu korral. Üldiselt on ühiskonnas on usaldus **vabaturu** dünaamika vastu, abituid vähesel määral siiski toetatakse. Suurel määral on riik leebe ja passiivne. Näit : *Jefferson “the state governs best which governs least”* Konservatiivse riigikäsitluse äärmuslik vorm on **libertarianism** - *res publica* vähendamine peaaegu nullini.

Liberaalne riigikäsitus

Riik peab aktiivselt sekkuma vaba turu suhetesse indiviidide ja gruppide vahel, kuna:

- a) Mõne ühiskonnagrupi tegevus võib olla kahjulik teistele, samuti turusuhetele.
- b) Turg jätab paljud inimesed kannatama mitmete majanduslike ja sotsiaalsete puudujääkide kätte, pannes nad ebavõrdsesse olukorda.

Riik on **reguleerija** - kitsendades indiviidide ja gruppide tegevust, mis võib kahjustada avalikku huvi. Liberaalne riik on **ümberjagav**: kõik riigi kodanikud peavad saama humaansel tasemel kaupa ja teenindust. Tänapäeval on seda samuti kutsutud **heaoluriikluseks**.

Radikaalne riigikäsitus

On palju erinevaid lähenemisi radikaalsele riigikäsitlusele (vasak ja parem). Vasak-radikaalne käsitus defineerib riiki kui erinevate gruppide esmast teenijat. Igat riiki nähakse kui struktuuri, mille peamine ülesanne on esindada ja laiendada dominantse grupi huvisid ühiskonnas. Radikaalsed toetavad üldiselt fundamentaalset eesmärki **poliitilisest, majanduslikust ja sotsiaalsest võrdsusest**. Tavaliselt nõuab see **revolutsioonilist poliitilist vägivalda**. Nõnda muutub **res publica haldusala väga suureks**, kõik tegevused ka ressursid peavad olema riigi poolt kontrollitud, teenimaks ühiskonda.

Teised riigikäsitlused

On olemas veel näiteks religioosse korraga riigid (islamimaad), kus religiooni järgi kontrollitakse tervet ühiskonda. On olemas ka riike, kus ei ole välja kujunenud selget riigikäsitlust *Näit: Mõnedes Aafrika riikides baseerub riigijuhtimine traditsioonile või lihtsalt valitsejate tahtele.*

Riik on monopol ühiskonnas **kasutamaks** seaduslikult **jõudu** ja sundust (M. Weber). Kohustuslik riigi funktsioon on säilitada kord ja võidelda teiste aktuaalsete ja potentsiaalsete ohtudega riigi suveräänsuse vastu.

Riigil on eesmärk, mida üldiselt kutsutakse **rahvuslikud huviks**. (*national interest*). See, mis on konkreetse riigi “rahvuslikud huvid”, pannakse paika riigi valitsejate poolt.

Funktsioonid, mida iga riik peab teostama (G. Almond):

1. **Huvide liigendus** - suhtlemine kodanikega, saamaks teada, mida nad riigilt soovivad
2. **Huvide koondamine** - poliitiliste vajaduste transformatsioon väiksemasse hulka arusaadavatesse alternatiividesse.
3. **Poliitiline sotsialiseerumine** - protsess, mille kaudu inimesed omandavad oma vaated poliitilisele maailmale.
4. **Poliitiline kommunikatsioon** - protsess, mille kaudu informatsioon üle kantakse.
5. **Seadusloome** - protsess, mille kaudu riik kehtestab poliitilised otsused ja hinnangute määrangud.
6. **Seaduse kasutamine** - poliitiliste otsuste täitmine
7. **Seaduse otsus** - ebakõlade tõlgendamine ja lahendamine.

Neid funktsioone täidavad väga erinevad riigistruktuurid, sageli on ühe funktsiooni täitmine paljude erinevate struktuuride töö.

Minimaalse riigi kontspetsioon

Riik peab täitma ainult neid ülesandeid, mida teised ei suuda teha või mida riik teeb teistest paremini. Kui riik aga üritab kõike reguleerida, muutub ta liialt bürokraatlikuks (nt EL) **Subsidiaarsuse printsiip** – iga ülesannet peab täitma väikseim ning madalaim üksus, mis on suuteline seda lahendada. Tänu sellele, et otsustamine viiakse võimalikult madalale, kasvab funktsiooni täitmise efektiivsus (suureneb paindlikkus, väheneb ajakulu).

Riigi tüübid

Geograafiline võimu jagunemine

Enamus poliitilisi süsteeme on pidanud vajalikuks erinevatel tasanditel valitsusstruktuuride loomist. Geograafiline võimu jagunemine kirjeldab võimu jaotumist, paigutust ja funktsioone, mis on võimukeskustele pandud. Rahvuslikke poliitilisi süsteeme võib **võimu paigutuse järgi klassifitseerida 3-eks**:

1. Unitaarriigid

Unitaarriikides on kogu legitiimne võim **keskvalitsusel**. Teatud funktsioonide täitmiseks võib ta oma võimu üle kanda väiksematele territoriaalsetele üksustele nagu provintsid, regioonid, departemangud jne. Rohkem kui 70% praegustest riikidest on unitaarriigid *Näit: Jaapan, Prantsusmaa, Eesti*

Unitaarriigi **eeliseks** on selge hierarhilise võimu olemasolu, **puuduseks** võimu ülisuur kontsentratsioon ja vähemuste nõrk esindatus.

2. Föderaalriigid

Föderaalriikides on võim jagatud **erinevate valitsuse tasandite** või valitsuste vahel. Erinevus unitaarriigist on see, **et ükski tasand ei domineeri teiste üle mitte üheski poliitilises sfääris**. Põhiline on **koordinatsioon**, mitte hierarhia.

Föderatsioonile on 5 mõistlikku põhjendust:

- a) Riigi **geograafiline suurus**, kuna nii on parem valitsusvõimu levitada.
- b) **Eelnev tugevate riikide olemasolu**, milledele ühise keskvalitsuse loomine võib olla vastuvõetav kompromiss.
- c) **Katse edendada või luua ühtsust** erinevate väikeste riikide vahel.
- d) Soov **koondada võim ja ressursid**
- e) Soov **hajutada poliitilist võimu**

Föderaalriigid on näiteks USA, Brasiilia, Kanada, India, Mehhiko.

Plussideks on, et loob ühtsuse ning on võimalik kesk võimu kontrollida.

Miinusteks, et võivad tekkida konfliktid ülemvõimu pärast ning pikaldasus ja liigsed kompromissid.

3. Konföderatsioonid

Konföderatsioon on **riikide liit**. Assotsatsioon, kus riigid annavad **osa võimust rahvusvahelisele keskvalitsusele**, kuid **säilitavad ise peamise võimu**. Luuakse tavaliselt siis, kui saadakse aru, et teiste riikidega koos on mingi eesmärk kiiremini või paremini saavutatav. Enamjaolt **luuakse kindluse või kasusaamise** eesmärgil. Konföderatsioon sõltub liikmesriikide jätkuvast toetusest, muidu laguneb, nendest kolmest ebapüsivaim.

Konföderatsiooni **plussiks** on koostöö kergendamine, **miinuseks** nõrkus ja ebastabiilsus. *Konföderatsioonid on näiteks ÜRO, EL, NATO.*